

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э.А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.20.610 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК -----

Пирматова Айпери Абдимиталиповна

Кыргыз Республикасында жердин кылмыш-жаза укуктук корголушу

12.00.08 – жазык укугу жана криминология; жазык-аткаруу укугу

юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш **Ош мамлекеттик юридикалык институттун кылмыш-жаза укугу жана процесси кафедрасында аткарылды**

Илимий жетекчи: Токторов Эгемберди Самидинович
юридика илимдеринин доктору, доцент,

Расмий оппоненттер: ФИО
юридика илимдеринин доктору, доцент,

ФИО
юридика илимдеринин кандидаты

Жетектөөчү мекеме: -----

Диссертациялык иш 2023-жылдын «» майында саат 10.00дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.23. --- диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев, көчөсү 132; конференц-зал (209-ауд.). Видеоконференцияга шилтеме: <https://vs1.vak.kg/b/122-gwp-nev-thn>

Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (720024, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394), Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясынын (720083, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») жана Ош мамлекеттик юридикалык институтунун (714018, Кыргыз Республикасы, Ош ш., У. Салиева көч., 40 В) китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин disserlaw.knu.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын «» апрелинде жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин доктору, доцент

Абдукаримова Н. Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Акыркы он жылдыктарда өлкөдө калыптанган курч экологиялык кырдаал биздин айлана-чөйрөнүн абалына олуттуу таасирин тийгизип, учурда жалпы коомду да, өзгөчө окумуштууларды да тынчсыздандырууда.

Бүгүнкү күндө өлкөдөгү экологиялык кырдаал абанын, топурактын, ичүүчү суунун масштабдуу булганышы менен мүнөздөлөт, бул оорулардын көбөйүшүнө, калктын иммунитетинин төмөндөшүнө алып келет, бул экономикалык туруксуздуктун жана мамлекет тарабынан начар контролдуктун фонунда курчуп баратат. Албетте, мындай учурда жер мамилелерин эффективдүү коргоону камсыз кылуу боюнча мамлекеттин негизги маселеси болуп өзүнүн топурак катмары, жер казынасы, токойлору жана суулары менен өзгөчө баалуулукка ээ болгон жер эсептелет. Жерди пайдалануудагы укук бузуулар жердин өзүнүн абалына гана эмес, жаратылыштын башка объектилерине да терс таасирин тийгизерин эске алуу керек, атап айтканда: токойлор, суулар, жер асты, флора жана фауна, атмосфералык аба, демек канцерогендик жана мутагендик заттардын таасиринин натыйжасында адамдын өмүрүнө жана ден соолугуна келтирилген зыян мнндай кырдаалдын кесепети болуп саналат.

Белгилей кетсек, коомдук мамилелер системасында жердин функциялары башка жаратылыш ресурстарына салыштырмалуу кыйла кеңири, ошондуктан аны мыйзамдуу пайдалануу жана коргоо менен байланышкан көйгөйлөр бүгүнкү күндө эң актуалдуу маселелердин бири экендиги талашсыз.

Мыйзам чыгаруучу тарабынан КР КЖКне жер мамилелерине кол салуулар үчүн жоопкерчилик жөнүндө атайын эрежелерди киргизүү жер мамилелерин укуктук коргоонун натыйжалуулугун жогорулатуунун олуттуу фактору болуп калды. Өлкөдө жер мамилелеринин өнүгүү процесси кыйла интенсивдүү жүрүп жатканын айтпай коюуга болбойт, бирок ал оң касиеттери менен бирге, терс көрүнүшү менен мүнөздөлөт: *биринчиден*, рационалдуу пайдалануу талаптарын бузуу жердин сапаттык абалынын көйгөйлөрүнө алып келген; *экинчиден*, жерди мыйзамсыз ээлеп алуунун ар кандай формаларында, көбүнчө жер ээлерине карата зордук-зомбулук аракеттери менен коштолот; *үчүнчүдөн*, жер рыногунда кылмыштуу аракеттерди жасоо.

Кыргызстанда түрдүү объектилерди, негизинен турак жайларды курууда пайдалануу үчүн жерлерди басып алуу тенденциясы туруктуу сакталууда. Мындай кырдаалда жерди башкаруу функциялары жүктөлгөн бийлик органдарынын кызмат адамдары тарабынан кыянаттык менен пайдалануу, ошондой эле жер рыногунда кылмыштуу аракеттерди жасоо үчүн жагымдуу шарттар түзүлөт. Жер өзүнүн кымбаттыгынан жана келечектүү инвестициялык объектиден улам өлкөнүн экономикалык коопсуздугуна коркунуч туудурган

олуттуу формаларга ээ болгон криминалдык түзүмдөрдүн “жер басып алуусунун” объектисине айланганы бекеринен эмес.

Жогоруда айтылгандар жер мамилелери укуктук коргоону күчөтүүгө муктаж экенин көрсөтүп турат, мында кылмыш-жаза-укуктук чараларга олуттуу ролу берилиши керек. Бирок, ошол эле учурда КР КЖКнин бул чөйрөнү жөнгө салуучу ченемдеринин татаал жана ийгиликсиз түзүмдөрүн кайра карап чыгуу жана кылдат талдоо зарыл деп эсептейбиз, анткени бул курчуган экологиялык кырдаалда алардын коргоо потенциалын олуттуу төмөндөтөт, ошондой эле кылмыш-жаза-укуктук коргоо каражаттарынын арсеналын кайра карап чыгуу, бул чөйрөдөгү кризистен чыгуу үчүн кылмыш-жаза мыйзамдарынын эффективдүү иштешине тоскоол болгон факторлорду тактоону эске алуу талап кылынат.

Ушул жана башка жагдайлар изилдөө темасынын актуалдуулугун аныктаган.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык изилдөө Кыргызстанда өзгөчө жер мамилелерин жана жалпы эле экологиялык кылмыштарды коргоо боюнча кылмыш саясаты жаатында жүргүзүлүп жаткан изилдөө багыттары менен тыгыз байланышкан автордун демилгелүү эмгеги болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты жер мамилелерин кылмыш-жаза-укуктук коргоонун учурдагы абалын аныктоо, бул чөйрөдөгү көйгөйлүү аспектилерди аныктоо жана анын негизинде кылмыш-жаза мыйзамдарын камсыз кылуу жана чыңдоо менен байланышкан жер чөйрөсүндөгү укуктук ченемдерди өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү *милдеттер* белгиленди:

1. кылмыш-жаза мыйзамдарында экологиялык кылмыштардын колдонулуп жаткан аныктамаларына карата терминологиялык каражаттарды карап чыгуу жана алардын белгилерин талдоо;

2. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине ылайык экологиялык кылмыштарды системалаштыруу жана жер мамилелери чөйрөсүндөгү кылмыштарды классификациялоо маселелерин изилдөө;

3. 2021-жылы экологиялык кылмыштар боюнча Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза кодексине “юримикалык жак” институтун киргизүүнүн көйгөйлүү аспектилерине теориялык талдоо жүргүзүү;

4. жер мамилелерин укуктук коргоо каражаттарынын тутумундагы кылмыш-жаза-укуктук нормалардын криминалогиялык шарттуулугун жана маанисин изилдөө;

5. жер тармагында жасалган кылмыштарга кылмыш-жаза-укуктук талдоо жүргүзүү;

6. жер мамилелерин кылмыш-жаза-укуктук жактан коргоону жакшыртуунун негизги багыттарын карап чыгуу;

7. Кыргыз Республикасынын колдонуудагы кылмыш-жаза мыйзамдарына жер мамилелерин коргоонун кылмыш-жаза-укуктук каражаттарын өркүндөтүүгө багытталган өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Иштин илимий жаңылыгы. Диссертация Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза кодексинин контекстинде жер чөйрөсүн кылмыш-жаза-укуктук коргоону күчөтүүгө багытталган биринчи системалуу комплекстүү изилдөө болуп саналат. Изилдөөнүн жаңы натыйжалары экологиялык мыйзамдардын концепциясын жаңыртуу жана өркүндөтүү, жер мамилелерин, жаңы кылмыш-жаза мыйзамынын жоболорун, топтолгон тажрыйбаны жана жаңы тенденцияларды эске алуу менен кайра карап чыгуу зарылчылыгына, ошондой эле экологиялык мыйзамдарды жакшыртууга терс таасирин тийгизген факторлорго негизделген. Мындан тышкары, изилдөөнүн илимий жаңылыгы теориялык жана практикалык көйгөйлөрдү изилдөөнүн тереңдиги жана төмөнкү изилдөөнүн натыйжаларын алуу менен аныкталат:

➤ заманбап теориялык көз караштардын жана булактардын кеңири чөйрөсүн талдоонун негизинде “экологиялык кылмыштын” автордук терминологиялык түшүнүгү жана анын курамдык белгилери көрсөтүлөт;

➤ жалпысынан экологиялык кылмыштуулукту аныктоочу жалпы жана конкреттүү факторлорго жана өзгөчө жер мамилелери чөйрөсүнө автордун мамилеси көрсөтүлөт;

➤ экологиялык кылмыштарды классификациялоо боюнча автордун позициясы негизделген жана көрсөтүлгөн.

➤ Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза кодексинин контекстинде жер тармагында жасалган кылмыштардын өзүнчө дифференциациясы каралган;

➤ кылмыш-жаза-укуктук чөйрөдө жерди бузган үчүн жоопкерчиликти ишке ашырууга таасир этүүчү факторлордун автордук көз карашы берилген;

➤ бул категориядагы иштерди мыйзамдык деңгээлде системалаштыруунун жол берилбестиги жана аны теориялык жактан гана системалаштыруу мүмкүнчүлүгү аныкталган, анткени бул жер кылмыштарынын мазмунунун көптүрдүлүгүнө байланыштуу;

➤ автор тарабынан жер чөйрөсүндөгү коомдук мамилелерди коргоонун кылмыш-жаза-укуктук потенциалын баалоо критерийлерин белгилеген;

➤ Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза кодексине юридикалык жак институтун киргизүү зарылдыгы далилденген;

➤ Юридикалык жак тарабынан ишмердүүлүктүн белгилүү бир түрүн жүзөгө ашыруу процессинде жасалган кылмыштарга тиешелүү болгон теориялык

концепцияларды талдоонун негизинде төмөнкүдөй негизги мамилелер белгиленет:

➤ Кылмыш-жаза кодексиндеги боштуктар көрсөтүлөт жана автор кылмыш-жаза мыйзамдарында ченемдерди камсыз кылуу зарылчылыгы жөнүндө сунуштарды киргизсе, анын аркасында юридикалык жактын ишмердүүлүгүнө байланышкан көйгөйлүү кырдаалдарды чечүү мүмкүн болот;

➤ б) мындай субъектин өзгөчөлүгү таанылат;

➤ в) Кыргыз Республикасынын колдонуудагы кылмыш-жаза мыйзамдарынын негизинде мыйзам чыгаруучу жамааттык кылмыш-жаза жоопкерчилигин караган мындай моделди киргизүүнүн максатка ылайыктуулугун четке кагып, ага байланыштуу автор мындай маселелерди чечүү боюнча өзүнүн көз карашын белгилейт;

➤ автор жерди бузууга байланыштуу укуктук көйгөйлөр жана аларды чечүүнүн негизги жолдору боюнча өзүнүн позициясын көрсөтөт;

➤ жер мамилелери чөйрөсүндө кылмыш-жаза-укуктук коргоонун натыйжалуулугунун жетишсиздигинин себеби болуп саналган Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамдарынын көйгөйлүү аспектилерин, аларды чечүүнүн эң натыйжалуу жолдору боюнча автордун көз карашы берилген;

➤ жерди бузуунун негизги түрлөрүнүн дифференциациясы берилген;

➤ кыртыштын булганышы боюнча маалыматтарды системалуу жана иреттүү эсепке алуу менен чечилүүчү маалыматтык системаны жана милдеттерди түзүүнүн зарылдыгы негизделген;

➤ төмөнкүдөй жосундарды криминалдаштыруу зарылдыгы негизделет: а) “жерди мыйзамсыз жүгүртүү”, б) “жердин түшүмдүү катмарын жок кылуу”, в) “экологиялык укук бузуулардын кесепеттерин жоюу боюнча чараларды көрбөө”, г) “табигый чөйрөгө жана табигый антропогендик объекттерге коркунуч туудурган жагдайлар жөнүндө маалыматтарды жашыруу жана бурмалоо”;

➤ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү зарылчылыгы киргизилет: а) Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 298;306 беренелеринин жаңы редакциясы сунушталат; б) жаңы беренелер сунушталат: КР КЖКнин 306¹ беренеси “Жердин түшүмдүү катмарын жок кылуу”; КР КЖКнин 310¹ беренеси “Экологиялык укук бузуулардын кесепеттерин жоюу боюнча чараларды көрбөө”; КР КЖКнин 310² беренеси “Табигый чөйрөгө жана табигый антропогендик объекттерге коркунуч туудурган жагдайлар жөнүндө маалыматтарды жашыруу жана бурмалоо”

➤ **Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүгү төмөнкүдө:** 1) изилдөөдө түзүлгөн жоболор жана корутундулар жерди кылмыш-жаза-укуктук

коргоонун көптөгөн теориялык маселелерин иштеп чыгат жана тактайт; 2) автор тарабынан жүргүзүлгөн изилдөө бул чөйрөдө Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексин колдонуунун натыйжалуулугун төмөндөтүүчү теориялык жана илимий-практикалык мүнөздөгү көйгөйлөрдү аныктоого жана аларды чечүүнүн жолдорун сунуштоого мүмкүндүк берди; 3) диссертацияда келтирилген сунуштар жердин жарандык жүгүртүүсүнө кол салуу кылмыштуу аракет жана коомдук коркунучтуу иштин аны менен коштолгон формалары жөнүндө илимий идеяларды өнүктүрүүгө көмөктөшө алат; ошондой эле бул көйгөйдү андан ары теориялык жактан иштеп чыгуунун жүрүшүндө жазык укугу жана криминология илиминин айрым бөлүмдөрүн өнүктүрүү жана өркүндөтүү үчүн да колдонулушу мүмкүн; 4) диссертацияда камтылган корутундулар Кыргыз Республикасынын колдонуудагы кылмыш-жаза мыйзамдарын жалпысынан экологиялык, анын ичинде жер чөйрөсүндөгү кылмыштар жөнүндө иштер боюнча өркүндөтүү, ошондой эле иш жүзүндө пайда болгон айрым талаш-тартыш маселелерди чечүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн; 5) диссертацияда камтылган илимий жоболор жана практикалык корутундулар кылмыш-жаза, жер жана экологиялык укук боюнча курстарды окутууда экологиялык кылмыштарды тереңдетип изилдөө үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. «Экологиялык кылмыштын» мазмунун жана анын белгилерин аныктоонун зарылчылыгы төмөнкүдөй жагдайларга байланыштуу: *биринчиден*, анын терминологиялык түшүнүгү Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде коомдук мамилелерди жөнгө салуунун негизин түзгөн экологиялык кылмыштардын объектисин аныктоо менен байланышкан, *экинчиден*, укуктук түшүнүктү аныктоо Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде экологиялык кылмыштар катары таанылган жосундардын чөйрөсүнүн мүнөзүн белгилөөгө, ушул категориядагы иштердин коомдук коркунучтуулугун аныктоого жана алардын укуктук табиятын тактоого жардам берет; *үчүнчүдөн*, каралып жаткан укукка каршы жосундун мазмунун мүнөздөө жазык жоопкерчилигинин негиздерин аныктоого жана колдонулган жазык-укуктук жаза чараларынын натыйжалуулугуна түздөн-түз байланыштуу; *төртүнчүдөн*, аныктоо белгилеринин мазмундук курамы так чектерди белгилөөгө жана кылмыштарды экологиялык укук бузуулардан айырмалоого, ошондой эле окшош экологиялык кылмыш аракеттеринен айырмалоого мүмкүндүк берет; *бешинчиден*, албетте, экологиялык кылмыштарды туура түшүнүү жана талдоо менен гана бул категориядагы иштерге каршы аракеттенүү процессинде натыйжаларга жетишүүгө болот, ошондой эле бүгүнкү күндө илимий чөйрөдө көптөгөн талаш-тартыштарды жаратып жаткан аларды системалаштырууну жакшыртууга болот. *Экологиялык кылмыштар – бул кылмыш-жаза*

мыйзамынын ушул главасында каралган жаратылыш ресурстарын пайдалануунун, айлана - чөйрөнү жана анын курамдык бөлүктөрүн коргоонун сарамжалдуу режимин (эрежелерин) жана тартибин бузган ошондой эле мамлекеттин атайын мыйзам актылары менен белгиленген калктын жана аймактын экологиялык коопсуздугун камсыз кылуу, жаратылыш объектилеринин терс өзгөрүшүнө алып келүүчү, айлана-чөйрөгө же адамдардын ден соолугуна зыян келтирүүчү же мындай зыян келтирүүнүн реалдуу коркунучун жараткан күнөөлүү, коомдук коркунучтуу жосун же аракетсиздик.

2. Кыргыз Республикасында экологиялык кылмыштуулуктун өсүшүн аныктоочу өзгөчө факторлор болуп төмөнкүлөр саналат: *биринчиден*, айлана-чөйрөнү коргоону мыйзамдык жана уюштуруучулук жөнгө салуу чөйрөсүндөгү укуктук камсыздоонун төмөн деңгээли, ал төмөнкүлөргө алып келет: а) жаратылыш ресурстарын пайдаланууга жана айлана-чөйрөнү коргоого мамлекеттик контролдун натыйжалуу системасын уюштуруудагы жана иштешиндеги кемчиликтер; б) олуттуу терс практикалык кесепеттерге алып келген экологиялык кылмыштарды өз ара жана ага байланыштуу курамдарды квалификациялоого байланыштуу чечилбеген маселелердин бүтүндөй катмары калууда; в) укук коргоо органдарынын Кыргыз Республикасындагы жер казынасын казып алуу менен алектенген уюмдар жана мекемелер тарабынан айлана-чөйрөнү коргоо боюнча ченемдик укуктук актылардын аткарылышына ишенимдүү контролду жана көзөмөлдү тийиштүү деңгээлде камсыз кыла албагандыгы; г) мыйзамдардын жеткиленсиздиги жана бир катар жоболордун карама-каршылыгы жасалган экологиялык кылмыштар үчүн адекваттуу чараларды көрүүгө тоскоол болсо. *Экинчиден*, өлкөдө экологиялык коопсуздукту камсыз кылуу боюнча так мамлекеттик стратегиянын жана мамлекеттик органдардын кызмат адамдарынын, ошондой эле укук коргоо жана экологиялык органдардын коррупциялык көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүүнүн тийиштүү механизмдин жоктугу. *Үчүнчүдөн*, уюшкан кылмыштуулуктун күчөшүнүн жана мамлекеттин айлана-чөйрөсүнө зыян келтирүүчү чет өлкөлүк кылмыштуу коомдоштуктун катышуусунун фонунда экология чөйрөсүндө жасалган кылмыштуу аракеттердин негизги тенденциялары жана мүнөзү. *Төртүнчүдөн*, өлкөдө илимий изилдөөлөр жана экологиялык абалга мониторинг жүргүзүү, ошондой эле экология тармагындагы кылмыштуу көрүнүштөргө каршы туруу үчүн зарыл болгон кесипкөй кадрларды даярдоо, анын ичинде аларды ишке ашыруу үчүн техникалык жактан начар жабдылышы талаптагыдай деңгээлде жүргүзүлбөйт.

3. Кылмыш-жаза-укуктук чөйрөдө жерди бузуу үчүн жоопкерчиликти ишке ашырууга таасир этүүчү факторлор биринчи кезекте төмөнкүлөрдү камтыйт: 1) ушул убакка чейин каралып жаткан чөйрөдө укуктук аныктамаларга теориялык

жактан да, практикалык жактан да бирдиктүү позиция жок, бул жер мамилелери чөйрөсүндө келип чыккан укуктук көйгөйлөрдү чечүүгө бирдиктүү мамиле жасоого мүмкүндүк бербейт; 2) КР КЖКнин ченемдеринин жоболорунда колдонулган бир катар терминологиялар мыйзамдык түшүндүрмөлөрдү талап кылат (мисалы, жерди бузууга байланыштуу маселелер чечиле элек, атап айтканда: бул жосунбу же кылмыштуу жосундун кесепетиби; жердин уулануусу жана булганышы жана кандай учурларда кылмыштуу аракеттин кесепети болушу мүмкүн экендиги, экологиялык укукка каршы аракеттин кандай жолдор менен жасалышы ж.б. аныктамалар жок); 3) жерди бузуунун булактарынын чөйрөсүн мыйзамдык деңгээлде кеңейтүү жана жерди бузуу жаатындагы укуктук мамилелерди жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын колдонуудагы дал келбеген ченемдик укуктук актыларын шайкеш келтирүү зарыл; 4) кыртыштын булганышынан адамдардын ден соолугуна келтирилген зыянды аныктоонун так механизми ошондой эле зыяндын ордун толук толтуруу принцибин ишке ашыруу практикасы жок; 5) Негизинен мыйзамдык формадагы кемчиликтерден улам «жер» кылмыштарынын атайын курамдарынын начар натыйжалуулугу, иш жүзүндө КР КЖКнин "салттуу" беренелерин интенсивдүү колдонуу менен компенсацияланууга тийиш, демек. алардын мааниси жогоруланышы керек. Ошол эле учурда кылмыштардын жыйындысы институтун жана жосундарды квалификациялоодо шериктештик институтун активдүү пайдалануу укук коргоо органдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун артыкчылыктуу багыты болуп калууга тийиш. б) мамлекеттик кызматкерлердин жерге карата коррупциялык бүтүмдөрдү жасоосуна жол бербөө механизми катары мыйзамдарды түзүү талап кылынат. Бирок ошол эле учурда мыйзам актыларында башкаруу процессин татаалдаштырган (тике же кыйыр) ченемдердин пайда болушунун потенциалдуу мүмкүнчүлүгүн жокко чыгаруу да талап кылынат, алар административдик тоскоолдуктарды куруу үчүн негиз болуп калышы мүмкүн, ошондой эле каралып жаткан чөйрөдө коррупциянын ар кандай көрүнүштөрүнө алып келиши мүмкүн.

4. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 409-беренеси «Экоцид» Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 38-«Экологиялык коопсуздукка жана жаратылыш чөйрөсүнө каршы кылмыштар» главасында каралышы тийиш. Автор төмөнкү позициялардан келип чыгат: биринчиден, бул берене трансулуттук мүнөзгө ээ болгондугу үчүн гана аны Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 50-главасына киргизүү негизсиз, анткени бир катар экологиялык кылмыштар да белгилүү бир деңгээлде эл аралык мүнөзгө ээ; экинчиден, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 38-главасы “Экологиялык коопсуздукка жана жаратылыш чөйрөсүнө каршы кылмыштар”, анын кылмыш курамдары Кыргыз

Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясына ылайык (9-июндагы 2012-ж., № 120), мамлекеттин коопсуздугуна тышкы жана ички коркунучтарга тиешелүү, ошондуктан “Экоцид Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 50-главасында жайгаштырылууга тийиш” деген жүйөөлөр негизсиз. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 304-беренесинде каралган жосундар («Сууларды булгоо») Кыргыз Республикасы менен чектеш (коншулаш) мамлекеттерге да зыян келтириши мүмкүн, алар дагы өлкөнүн суу ресурстарын пайдаланышат (мисалы: Өзбекстан, Казакстан, Тажикстан). Үчүнчүдөн, экологиялык кылмыштарды жасоодо кол салуу объектисинин мазмуну Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 38-главасынын тиешелүү бөлүгүндө ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 50-главасынын 409-беренесине ылайык, алар бирдей, тактап айтканда, бул адамдардын экологиялык коопсуздугун камсыз кылуучу коомдук мамилелер. Белгилей кетүүчү нерсе, КР КЖКнин 409-беренеси (экоцид) боюнча кылмыштын объектисин көрсөтүүдө бир гана айырмачылык бул адамзаттын экологиялык коопсуздугун камсыз кылуучу коомдук мамилелерге кол салуу болуп саналат, ал эми РФ КЖКнин 26-главасында белгиленгендей экоцид, калктын экологиялык коопсуздугун камсыз кылат. Биздин көз карашыбыз боюнча, мындай айырма бул беренени КР КЖКнин 50- (Тынчтыкка жана адамзаттын коопсуздугуна каршы кылмыштар) главасында калтырууга негиз боло албайт. Мындан тышкары, “Экоцид” деген беренени “Экологиялык кылмыштар” бөлүмүндө жайгашуусу бул маселе боюнча илимий талаш-тартыштарды токтотууга шарт түзөт деп ойлойбуз.

5. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде кылмыштардын курамын камтыгандыктан, атап айтканда: 1. Тоо-кен, курулуш же башка жумуштардын коопсуздук эрежелерин бузуу (34-глава 272-берене). 2. Санитардык-эпидемиологиялык эрежелерди бузуу (37-глава 295-берене). Бул кылмыш курамдарына ылайык, мындай аракеттердин натыйжасында жаратылыш чөйрөсүнө зыян келтирилиши мүмкүн, бирок коргоого кылмыш-жаза-укуктук ченем багытталган кол салуунун үстөмдүк кылуучу объектиси чечүүчү болуп саналат, ошондуктан аларды "таза" экологиялык кылмыш катарына кошуу күмөндүү. Ошол эле учурда, белгиленген эрежелерди бузуунун натыйжасында айлана-чөйрөгө келтирилген зыяндын деңгээли бир топ чоң болгондуктан, автор бул курамдарда «Этиятсыздыктан курчап турган жаратылыш объектилерине ири зыян алып келген» деген квалификациялык белгини кабыл алыш керек деп эсептейт. Ошондой эле, КР КЖКнин 38-главасында төмөнкү кылмыш курамдарын киргизүүнү туура деп эсептейбиз: 1) 310¹ берене «Экологиялык укук бузуулардын кесепеттерин жоюу боюнча чараларды көрбөгөндүк»; 2) ст. 310² «Айлана- чөйрөгө жана табигый-

антропогендик объекттерге коркунуч туудурган жагдайлар жөнүндө маалыматтарды жашыруу жана бурмалоо».

6. Жер чөйрөсүндөгү кылмыштардын системасын көрсөтүү үчүн жер мамилелерин системалаштырууну мыйзамдык деңгээлде теориялык аспектиде гана кароого болот, анткени КР КЖКде кылмыштын бул түрү өзүнчө бир топко бөлүнгөн эмес. Мында жер чөйрөсүндө жасалган кылмыштарды классификациялоо жөнүндө гана сөз кылууга болот. Мындан тышкары, бир классификациялык негиздин алкагында анын маанилүүлүгүнүн критерийлерин эске алуу мүмкүн эмес, мисалы: а) жаратылыш ресурсу, б) жаратылыш объекти, в) менчик укугунун объекти, г) мамлекеттик башкаруу объекти. Ошол эле учурда бул кылмыштарды төмөнкүдөй негиздер боюнча бөлүүнү жөндүү деп эсептейбиз: 1) жер мамилелеринин түрлөрү боюнча: а) коргоо жерлерин пайдалануунун эрежелерин бузган кылмыштуу жосундар; б) жерге жайгаштыруу тартибин бузган кылмыштуу жосундар; в) жерге мыйзамдуу менчикти жана башка укуктарды бузган кылмыштуу жосундар. 2) жер участокторунун максатына жараша: а) жерди айыл чарбасында өндүрүш каражаты катары пайдалануунун белгиленген тартибине каршы кылмыштуу жосундар; б) жерди өндүрүштүк максаттар үчүн жана объекттерди жайгаштыруу үчүн аймактык негиз катары белгиленген тартипте пайдалануунун кылмыштуу жосундары; в) жерди табигый объект катары пайдалануунун белгиленген тартибине каршы кылмыштуу жосундар. 3) экологиялык мүнөздөгү укукка каршы жосундар, аларды жасоо жер жүзүнө зыян келтирген же анын келүү коркунучун туудурган: а) экологиялык коопсуздукту жана айлана-чөйрөнү коргоо мамилелерин бузуучу укукка каршы жосундар жана жердин абалына таасир этиши мүмкүн болгон кесепеттер (иш учурунда айлана-чөйрөнү коргоо эрежелерин бузуу, экологиялык коркунучтуу заттарды жана калдыктарды жүгүртүү эрежелерин бузуу); б) жаратылыш компоненттерин пайдалануу боюнча мамилелерди бузуучу, аларга кол салуу жерге зыян келтириши мүмкүн болгон укукка каршы жосундар (суунун булганышы, жер казынасын коргоо жана пайдалануунун эрежелерин бузуу); в) түздөн-түз объектиси жерди пайдалануу (жерди бузуу) боюнча мамилелер болгон укукка каршы жосундар. 4) мүлктүк мүнөздөгү жер кылмыштары (кылмыштын предмети жер болуп саналган менчик укугун бузуу объектиси): а) менчикке каршы кылмыштар (алдамчылык, опузалап талап кылуу, бөтөн жер участогун өзүм билемдик менен ээлеп алуу); б) экономикалык ишмердүүлүк тартибине каршы кылмыштар кылмыштуу жол менен алынган кирешелерди мыйзамдаштыруу (адалдоо) (КР КЖКнин 222-беренеси), бүтүмдү жасоого же аны жасоодон баш тартууга мажбурлоо (КР КЖКнин 224-беренеси); 5) жер тармагында жасалган уюштуруучулук мүнөздөгү (башкаруу тартибине каршы жосундардын системасы, анын ичинде кыянатчылыктын элементтери))

кылмыштар эки топко бөлүнөт: а) мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишинин тартиби негизги объектиси болуп саналган кылмыштар, кошумчасы жер-укуктук тартип; б) негизги объект катары жерге жайгаштыруу функцияларын ишке ашыруунун белгиленген тартибин бузган кылмыштар.

7. Жер чөйрөсүндөгү коомдук мамилелерди коргоонун кылмыш- жаза-укуктук потенциалына баа берүүнүн негизги критерийлери болуп төмөнкүлөр саналат: а) жалпысынан экологиялык чөйрөдө жана өзгөчө жер мамилелери чөйрөсүндө кылмыш-жаза-укуктук тыюу салуулардын диспозициясынын мазмунун түзүүдө мыйзам чыгаруу техникасын сактоонун жогорку деңгээли; б) жер мамилелерин коргоону камсыз кылуу механизминин кылмыш-жаза-укуктук потенциалын жогорулатуучу ченемдердин жетиштүү санын иштеп чыгуу жана киргизүү; в) каралып жаткан чөйрөнү жөнгө салуучу кылмыш-жаза-укуктук ченемдердин ортосундагы ички карама-каршылыктарды жоюу, ошондой эле кылмыш-жаза мыйзамдарынын ченемдеринин өз ара байланышкан башка тармактар менен шайкеш келишине жетишүү үчүн КР КЖКнин ырааттуулугун сактоо; г) жоопкерчилик каралган объективдүү жана субъективдүү окшош укукка каршы жосундарды так ажырата билүү үчүн бир катар кылмыш-жаза-укуктук ченемдердин мазмунун кайра карап чыгуу; д) Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин кылмыш-жаза-укуктук ченеминин санкциясында каралган жазанын берененин диспозициясында баяндалган жосундун мүнөзүнө жана коомдук коркунучтуулугунун даражасына шайкештиги; е) жерди кылмыш-жаза-укуктук коргоонун натыйжалуулугуна жетишүү үчүн юридикалык жактарга кылмыш-жаза-укуктук чараны киргизүү (мындай позициянын негиздери изилдөөдө баяндалат).

8. Жер мамилелерине кол салууларды эки топко бөлүү негиздүү экени далилденген: а) мүлктүк жер кылмыштары, б.а. кыймылсыз мүлк объектиси катары жерге кол салуу, жер жүгүртүү чөйрөсүндө; б) жерди пайдалануу, экологиянын, жашоо чөйрөсүнүн жана жаратылыш ресурстарынын объектиси катары жерге кол салуу чөйрөсүндөгү кылмыш(негизги максат айлана-чөйрөнү жана анын компоненттерин коргоо). Жерди бузууну криминалдашысуу - бул өлкөдөгү экологиялык абалдын туруксуздашуусунан да, ошондой эле экономикалык процессте калыптанып жаткан жер мамилелерин укуктук коргоо механизмин түзүү зарылдыгынан улам келип чыккан экономикалык жана криминологиялык жактан шартталган мыйзамдык кадам.

9. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 306-беренесинде жерди пайдалануу мамилелерин бузуучу кылмыштын негизги курамы каралган. Ошол эле учурда, сунушталган бул ченемдин түзүлүшү боюнча төмөнкүлөрдү белгилесе болот: биринчиден, анын коргоо потенциалын бир кыйла азайтат; экинчиден, ал укук колдонуу процессинде белгилүү бир кыйынчылыктарды

жаратат, ага байланыштуу ченемдин диспозициясын өзгөртүү талап кылынат, анда айлана-чөйрөгө жана адамдардын ден соолугуна олуттуу зыян келтирүүнү караган жосундун кесепеттеринин мүнөзүн өзгөртүү туура көрүнөт; үчүнчүдөн, баа берүүчү белгилерди (категорияларды) чечмелөөдө Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин главасына төмөнкү түшүнүктөрдү киргизүү: олуттуу зыян, айлана-чөйрөгө карата ири зыян.

10. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамына өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү зарылчылыгы негизделет, атап айтканда:

10.1. КР КЖКнин 306 "Жерди бузуу" төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын:

“Уулуу химикаттар, жер семирткичтер, өсүмдүктөрдүн өсүшүн стимуляторлор менен иштөө эрежелерин бузуудан улам чарбалык же башка иштин зыяндуу өнүмдөрү менен уулануу, булгоо же башка зыян келтирүү же башка коркунучтуу химиялык, радиоактивдүү же биологиялык заттарды сактоо, пайдалануу, ташуу учурунда эрежелерин бузуудан улам же жерди өндүрүштүк, тиричилик же башка тааштандылар жана калдыктар менен көмүү, эгерде бул жосундар айлана-чөйрөгө олуттуу зыян келтирсе же алып келиши мүмкүн болсо же башка олуттуу кесепеттерге алып келсе, -

-----жазаланат”

10.2. Жаңы берене сунушталууда КР КЖКнин 3061"Кыртыштын түшүмдүү катмарын жок кылуу" төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын:

«1. Кыртыштын түшүмдүү катмарын жок кылуу же аны уруксатсыз алып салуу жана башка жерге көчүрүү, натыйжада айлана-чөйрөгө зыян келтирилсе,-

-----жазаланат

2. Ошол эле жосундар коруктун аймагында жасалса,-

-----жазаланат».

10.3. КР КЖКнин 298-беренеси " Иштерди жүргүзүүдө айлана-чөйрөнү коргоо эрежелерин бузуу" төмөнкүдөй редакциясы сунушталууда:

«1. Жаратылыш ресурстарын пайдаланууда, ар кандай өнөр жай, айыл чарба, илимий жана башка объектилерди долбоорлоодо, жайгаштырууда, курууда же реконструкциялоодо, эксплуатацияга берүүдө аларды сактоого жооптуу адамдар тарабынан атайын экологиялык талаптарды бузуу, эгерде бул жосун айлана-чөйрөгө зыян келтирсе, анын ичинде уулануу же жерди бузуу же адамдардын ден соолугуна зыян келтирүү, -

-----жазаланат».

10.4 КР КЖКнин «Экономикалык ишти жүргүзүү тартибине каршы кылмыштар» главасына «Жерди мыйзамсыз жүгүртүү» деген жаңы беренени киргизүүнүн зарылчылыгы негизделип, ал төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын:

«1. Кыргыз Республикасынын мыйзамдары боюнча белгиленген чектөөлөргө каршы, жер участогун жарандык жүгүртүүгө тартуу үчүн, анын сапаттык

жана (же) сандык касиеттери (мүнөздөмөлөрү) жөнүндө атайылап анык эмес маалыматтарды камтыган документтерди мамлекеттик бийликтин же жергиликтүү өз алдынча башкаруунун ыйгарым укуктуу органдарына берүү -
.....жазаланат

2. Кыймылсыз мүлккө укуктардын жана аны менен болгон бүтүмдөрдүн бирдиктүү мамлекеттик реестрине, Кыймылсыз мүлктүн мамлекеттик кадастрына же жер участкана укуктуу башкаруунун башка документтерине, анын ичинде аларга уруксатсыз кирүү жолу менен атайылап ишенимсиз маалыматтарды киргизүү, анын негизинде аларды Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген чектөөлөргө каршы жарандык жүгүртүүгө тартуу максатында же аны коммерциялык же чарбалык пайдалануу менен байланышкан башка максаттарда атайылап жок кылса жана мамлекеттик реестрге өзгөртүүлөр киргизилсе,
.....жазаланат

3. Ушул берененин 1 же 1 бөлүгүндө каралган жосундар ири мүлктүк зыянга, ошого тете жарандардын же уюмдардын укуктарына жана мыйзамдуу таламдарына же коомдун же мамлекеттин мыйзам менен корголуучу таламдарына башка зыян келтирсе, -
.....жазаланат

4. Ушул берененин 1 же 2-бөлүгүндө каралган жосундар бир нече жолу жасалган же оор кесепеттерге алып келсе, -
.....жазаланат»

10.5. КР КЖКнин 212-беренесинин "Бөтөн жер участкан өзүм билемдик менен ээлеп алуу жана максаттуу багытын бузуу менен айыл чарба багытындагы жерлерге өзүм билемдик менен курулуш куруу", аталышына жана мазмунуна өзгөртүү киргизүү сунушталууда, анткени жеке менчиктеги жерлерди эле эмес, жалпысынан жерди өз алдынча басып алуу үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартуу зарыл деп эсептейбиз, бул жер мыйзамдарынын талаптарын сактоо үчүн Кыргыз Республикасында өзгөчө маанилүү. Ошондуктан, «**Жер участкан өзүм билемдик менен ээлеп алуу**» беренесин карап, төмөнкүдөй редакцияда баяндоо максатка ылайыктуу:

«1. Жердин мыйзамдуу ээсине жана (же) менчик ээсине олуттуу зыян келтирип жер участкан өзүм билемдик менен ээлеп алуу, -
..... жазаланат

2. Ошол эле жосундар жердин менчик ээсине карата:
- өмүргө жана ден-соолукка коркунучтуу зомбулук көрсөтүү же аны колдоном деп коркутуу менен жасалса;
- этиятсыздык менен ден соолукка оор залал келтирилсе-
.....жазаланат

3. Ушул берененин биринчи бөлүгүндө каралган жосундар жаратылышты коргоо максатындагы жерлерде, дарылоо-ден соолукту чыңдоочу зоналарда, курорттордо, тарыхый-маданий багыттагы жерлерде жана башка өзгөчө корголуучу баалуу жерлерде жасалганда, -

.....жазаланат

4. Жер участогун мыйзамсыз ээлеп алууну уюштуруу же жетектөө, -

.....жазаланат»

Сунушталып жаткан беренелер оң таасирин тийгизет, анткени алар жерди мыйзамсыз кол салуулардан натыйжалуу коргоого салым кошот деп ишенебиз.

10.6. 310¹ берене «Экологиялык укук бузуулардын кесепеттерин жоюу боюнча чараларды көрбөгөндүк»; **310²** берене «Айлана- чөйрөгө жана табигый-антропогендик объекттерге коркунуч туудурган жагдайлар жөнүндө маалыматтарды жашыруу жана бурмалоо».

Издөнүүчүнүн жеке салымы - диссертациялык изилдөөнүн негизги илимий натыйжалары автор тарабынан жекече алынган. Коргоо үчүн сунушталган жоболор диссертант тарабынан жалгыз иштелип чыгат.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо ар кандай илимий басылмаларда жарыялоо, илимий-практикалык конференцияларга, тегерек столдорго катышуу аркылуу ишке ашырылды.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары – корутундулар, сунуштар жана рекомендациялар Ош мамлекеттик юридикалык институтунун Кылмыш-жаза укугу жана процесси кафедрасынын кеңейтилген отурумунда талкуулоо процессинде сыналды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу диссертациялык изилдөөнүн темасына туура келген ---- илимий макалаларда чагылдырылат.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. көлөмү изилдөөнүн максаты жана милдеттери менен аныкталат. Иш кириш сөздөн, үч баптан, анын ичинде жети бөлүмдөн, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Баптардын аталыштары жана бөлүштүрүлүшү изилдөөнүн логикасы жана анын натыйжаларын иреттүү берүү зарылдыгы менен шартталган.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөө темасынын актуалдуулугу негизделет, изилдөөнүн максат жана милдеттери, илимий жаңылыгы, алынган илимий натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү берилет, теманын илим-изилдөө программалары менен байланышы аныкталат, коргоого коюлуучу негизги жоболор, автордун жеке салымы негизделет жана изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо жөнүндө маалыматтар келтирилет.

Биринчи бап «Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамындагы экологиялык кылмыштардын түшүнүгү жана

системалаштыруусу» деп аталып, үч бөлүмдөн турат. *Биринчи бөлүм “Экологиялык кылмыштардын түшүнүгү, негизги белгилери жана аларды жасоого шартүзгөн факторлор”, экинчи бөлүм “1.2. Экологиялык кылмыштарды системалаштыруу көйгөйлөрү”, үчүнчү бөлүм “Экологиялык кылмыштар үчүн юридикалык жактардын кылмыш-жаза жоопкерчилигинин көйгөйлөрү”.*

Экологиялык кылмыштын коркунучу коомдун экологиялык кызыкчылыктарын төмөндөтүүдө, атап айтканда, ар бир адамдын ден соолугуна, мүлкүнө, жаратылышка зыян келтирип, айлана-чөйрөнү коргоонун укуктук жана башка ченемдеринин урматына шек келтирүүдө, анын ичинде ар бир адамдын дени сак айлана-чөйрөгө болгон укугун бузууда экендигин эч ким танбайт. Ошол эле учурда укука каршылык экологиялык кылмыштардын коомдук коркунучунун юридикалык билдирүү катары татаал укуктук көрүнүш болуп саналат. Экологиялык кылмыштар, кээ бир өзгөчөлүктөрдөн тышкары, ар кандай даражада мыйзам тарабынан жөнгө салынган адам ишмердүүлүгүнүн татаал жосуну болуп саналат. Белгиленгендей, жаңы Кодексте кылмыш-жаза мыйзамдарынын чөйрөсү өтө кеңири, бирок бул адам ишмердүүлүгүнүн мыйзам тарабынан корголуучу объекттеринин, түрлөрүнүн жана чөйрөлөрүнүн көп түрдүүлүгүн чагылдыруунун объективдүү процесси. Жер мамилелери жана коргоо көйгөйлөрү бул иштен четте калбайт, ал жалпы КМШ өлкөлөрүндө да, анын ичинде Кыргыз Республикасында да эң актуалдуу жана талап кылынган изилдөөлөрдүн бири болуп саналат. Албетте, экологиялык кылмыштуулук менен күрөшүүнүн ар кандай аспектилеринин теориялык иштеп чыгуулары КМШ өлкөлөрүнүн бир катар окумуштуулары тарабынан даярдалып басылып чыккандыгын автор баса белгилейт.

Ошентип, өздөрүнүн изилдөөлөрүндө С.Л. Байдаков, В.Н. Баландюк, А.К. Голиченков, Н.А. Лопашенко, Н.Л. Романова, Г.П. Серов, В.Г. Столяров жана башкалар экологиялык-укуктук түшүнүктөрдү аныктоо маселелерине көңүл бурушкан.

«Экологиялык кылмыш» түшүнүгүн аныктоо көйгөйүн ушул актынын объектиси жөнүндөгү маселеден өзүнчө кароого болбойт. Ал тууралуу укуктук идеялардын пайдубалын Т.А. Бушуева, П.С. Дагел, О.Л. Дубовик, А.Е. Жалинский, Е.Н. Жевлаков, Ю.С. Колбасова, Н.И. Коржанский, Г.А. Кригер, В.Н. Кудрявцев, Ю.И. Ляпунов, В.Д. Пакутина, В.В. Петрова, А.М. Плешакова, Л.П. Повелицина, А.И. Чучаева жана башкалардын эмгектери түптөгөн.

Кылмыш-жаза укугунда экологиялык кылмыштын предметинин түшүнүгүнө көңүл бургандардын тизмесин Бринчук М.М., Баландюк В.Н., Безверхов А.Г., Бойцов А.И., Бушуева Г.А., Веривичева М.И., Герасимова Е., Глистин В.К., Дубовик О.Л., Жевлаков Э.Н., Иногамова-Хегай Л.В., Коновалова В.Е., Лавыгина Е.В., Липина М.А., Лопашенко Н.А., Ляпунов Ю.И., Матусовский

Г.А., Пакутин В.Д., Петров В.В., Плешаков А.М., Плохова В.И., Романова Н.Л., Сверчков В.В., Тангиев Б.Б., Тяжкова И.М., Чучаев А.И., Широков В.А. жана башкалар толуктап келет.

Автордун позициясы боюнча, *биринчиден*, Кыргыз Республикасындагы жаратылышты коргоонун кылмыш-укуктук көйгөйлөрүнүн маанилүүлүгүн түшүнүү менен, «экологиялык кылмыш» түшүнүгүнүн өзүн изилдеп чыгуу зарыл. Ушуга байланыштуу экологиялык кылмыштарга каршы мыйзамдарды кабыл алуудан жана мыйзамдарды өркүндөтүүдөн мурда бул түшүнүктүн өзүн так мүнөздөп, көптөгөн суроолорду туудурган өзгөчөлүктөрүн аныктоо зарыл дегенге кошулбай коюуга болбойт. *Экинчиден*, изилденген изилдөөлөрдө экологиялык кылмыштуулукка жана анын айрым түрлөрүнө талдоо жүргүзүүгө негизги басым жасалса, бир жагынан мурда колдонулуп келген кылмыш-жаза мыйзамдарына ылайык, экинчи жагынан жалпысынан жерге түздөн-түз келтирилген зыянга жетишсиз көңүл бурулган.

Изилдөөнүн актуалдуулугу бул багыт, тактап айтканда, жер мамилелерин кылмыш-укуктук жактан коргоо азыркы кыргыз кылмыш-жаза мыйзамдарындагы жаңылык болуп саналгандыктан, окумуштуулардын изилдөө объектиси боло албагандыгы менен түшүндүрүлөт, демек, өз кезегинде, сот жана тергөө органдарынын иш-аракетинде белгилуу кыйынчылыктарды пайда кылат.

Автор, Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүгүшү, анын калкынын ден соолугунун тийиштүү сапатынын фонунда жашоонун жогорку деңгээли, ошондой эле улуттук коопсуздук табигый системалар сакталганда жана айлана-чөйрөнүн тийиштүү сапаты болгондо гана камсыз кылынышы мүмкүн. Жаратылыш системаларын сактоо жана калыбына келтирүү мамлекетибиздин жана коомубуздун ишинин артыкчылыктуу жана маанилүү багыттарынын бири болууга тийиш деп эсептейт.

Автор тарабынан жүргүзүлгөн ар кандай булактардын мазмунун талдоо экологиялык кылмыштуулуктун потенциалдуу өсүшүнө шарт түзгөн детерминантык факторлор бар экендигин айтууга мүмкүндүк берет: Изденүүчүнүн ою бонча, глобалдык деңгээлде жаратылыш чөйрөсүнүн бузулушуна таасир этүүчү жалпы факторлорго буларды белгилесе болот: 1) пайда болгон экологиялык көйгөйлөрдү чечүү жана глобалдашуу процесстерин жөнгө салуу жаатында дүйнөлүк коомчулуктун аракеттерин начар координациялоо; 2) биосферанын негизги компоненттеринин деградациясы, анын ичинде биологиялык ар түрдүүлүктүн деңгээлинин төмөндөшү, жаратылыштын өзүн өзү жөнгө салуу жөндөмдүүлүгүнүн төмөндөшүнө алып келет; 3) алардын жашоосу үчүн ылайыктуу болушу мүмкүн болгон аймактардын кыскарышынын фонунда калктын санынын өсүшү, ошондой эле алардын запастарынын азайышы менен жаратылыш ресурстарын керектөөнүн

өсүшү; 4) табигый кырсыктардын жана техногендик кырсыктардын көбөйүшүнөн экологиялык зыяндын деңгээлинин өсүшү; 5) планетанын жаратылыш ресурстарын сарамжалсыз колдонуунун фонунда климаттын потенциалдуу өзгөрүшү жана жердин озон катмарынын бузулушу; 6) уланып жаткан дүйнөлүк аскердик чыр-чатактар жана уюшкан кылмыштуу топтордун террористтик иш-аракеттери; 7) бир катар өлкөлөрдүн экономикасынын айлана-чөйрөнүн жана калктын жашоосунун начарлашына таасир этүүчү пайдалуу кендерди казып алууга (ресурсту көп талап кылган өндүрүштөр колдонулган) негизги багыты; 8) колдонулуучу механизмдердин жана жаратылыш ресурстарын жана айлана-чөйрөнү пайдалануунун төмөн натыйжалуулугу.

Экологиялык кылмыштарды аныктоо боюнча маселенин талаштуу мүнөзү, каралып жаткан кылмыштар тобунун объектисинин өз алдынчалыгынын жаңылыгы (колдонуудагы кылмыш-жаза мыйзамында биринчи жолу жаратылыш айлана-чөйрөсүн коргоо кылмыш-жаза укуктук коргоонун өзүнчө объектиси катары таанылган), биздин оюбузча, мыйзам деңгээлинде чечүүнү талап кылат. Экологиялык кылмыштар түшүнүгүн Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин өз алдынча беренесине мыйзамдык түрдө бекитүү бул түшүнүктү чечмелөөнүн субъективдүүлүгүн жокко чыгарууга, анын маанисин баса белгилөөгө жана жазык-укуктук ченемдерди колдонуу практикасын өркүндөтүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтүүгө жардам бермек.

Экологиялык кылмыштар түшүнүгүн түзүү кылмыштын бул түрүнүн негизги белгилерин бөлүп көрсөтүү, аларды башка кылмыштардан айырмалоо жана аларды эки жолу чечмелөөгө жол бербеген формада берүү дегенди билдирет. Автордун ою бонча, эрежеге ылайык, түшүнүктөр (аныктамалар) каралып жаткан кубулуштун маңызын жетиштүү түрдө ачык-айкын, так, оңой кабыл алууга жана ачып берүүгө тийиш.

Автордун белгүлөсү менен бирге экологиялык кылмыштардын латенттүүлүгүнүн күчөшүнүн фонунда экологиялык кризистин курчушунун шарттарында кылмыш-жаза мыйзамдарын өркүндөтүүгө тоскоол болгон көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдорун издөө зарыл экендигин белгилей кетүү керек. Ушул кезге чейин Кыргыз Республикасынын юридикалык коомчулугунун арасында экологиялык багыттагы жосундардын категориясына таандык кылынышы мүмкүн болгон кылмыштардын чөйрөсүн аныктоо маселеси боюнча пикир келишпестиктерди байкоого болот. Ошол себептен улам изденүүчү бул маселелерди көтөрүп чыккан.

Экологиялык кылмыштарды системалаштырууга байланыштуу олуттуу талаш-тартыштар пайда болот, алар практикалык да, теориялык да маселелерди чечүү үчүн маанилүү болгон спецификалык белгилердин негизинде

жүргүзүлүүгө тийиш экендиги автор тарабынан белгиленген. Автор системалаштыруу жол-жобосу, эреже катары, изилденүүчү объектилердин курамынын ар түрдүүлүгүн формациялардын салыштырмалуу аз санына чейин кыскартууга, анализдин баштапкы бирдиктерин аныктоого жана тиешелүү түшүнүктөрдүн системасын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет деген пикирге кошулат.

Автор, классификация: коомдук коркунучтуу кубулуштун жана коомдук мамилелердин социалдык маңызын визуалдык түрдө чагылдырат; экологиялык кылмыштын конкреттүү курамын мүнөздөгөн жана анын квалификациясын аныктоочу аракеттердин белгилеринин ички байланышын чагылдырат; кылмыштардын айрым түрлөрүнүн өз ара, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин главасына кирбеген башка жосундар менен тышкы байланышын аныктоочу критерийлер деген позицияны карманат. Ошону менен бирге, автор классификациялоодо экологиялык кылмыштарды дифференциялоо үчүн негиз болуп саналган ар бир жеке градация үчүн негиз катары олуттуу туруктуу белги тандалып алынат дегенге кошулат.

Жер мамилелерине доо кетирүүчү кылмыштардын чөйрөсүнө, КР КЖКнин 306-беренесинде каралган атайын курамдан тышкары, экологиялык, экономикалык жана башкаруучулук мүнөздөгү коомдук коркунучтуу аракеттердин олуттуу бөлүгү кирээрин белгилей кетүү керек деген позиция бекемделет. Бирок ошол эле учурда мыйзамдык деңгээлде "жер" кылмыштарынын системасы жок, анткени жер чөйрөсүндөгү коомдук коркунучтуу жосундардын бардык түрлөрүн КР КЖКнин бир главасынын чегинде топтоого жана жайгаштыруу объективдүү түрдө мүмкүн эмес, себеби бул мамилелердин мазмунунун бир тектүү эместигинен улам кылмыштардын объекттериндеги олуттуу айырмачылыктары менен байланыштуу.

Автор, юридикалык жактын институтун киргизүүгө каршы чыккандардын ыкмасынын ыраатсыздыгы жөнүндө аргументтер келтирилет, бул жоопкерчиликти жеке адамдар, анын жетекчилери гана көтөрө аларын ырастайт. Бул позиция төмөнкү себептерден улам күмөндүү: биринчиден, ишкананы уюштуруунун жана башкаруунун структурасынын конкреттуулугун жана татаалдыгын эске алуу зарыл, бул кылмышкерлерди аныктоону бир топ кыйындатат. Уюмдун кызматкеринин күнөөсү аныкталганына карабастан, кылмыш жасоого жетекчиликтин түздөн-түз катыштыгы бар экендигин көрсөткөн далилдерди аныктоо дайыма эле мүмкүн боло бербегендиктен; Бул ошондой эле юридикалык жактардын башкаруунун ар түрдүү формаларына ээ болгондугу менен шартталган, бул конкреттүү юридикалык жакка мүнөздүү болгон уюштуруучулук-укуктук формага көз каранды, мында кээде уюмдун так аныкталган бир жетекчиси жок (мисалы: биргелешкен жетекчилердин тобу бар).

Ишеним каттын негизинде же жарандык-укуктук келишимге ылайык юридикалык жакты башкаруу функциясын жүзөгө ашырууда юридикалык жактардын «көмүскө лидерлери» деп аталган адамдардын болушун эч ким жокко чыгарбайт. Экинчиден, жасалган кылмыш бир катар жосундардын, кабыл алынган чечимдердин же жалпысынан адамдардын тобунун аракетсиздигинин натыйжасы болушу мүмкүн экенин эстен чыгарбоо керек, алар жетекчилик тарабынан түзүлгөн корпорацияда болушу мүмкүн. Мындай шартта, бир жагынан, тигил же бул адамды кылмыш жообуна тартуу кыйын болсо, экинчи жагынан, тигил же бул адамдын күнөөсү аныкталган учурда, ал үчүн чыныгы жоопкерчиликке тартыла тургандыгын эске албай коюуга болбойт, кылмыштын кесепеттери ар кандай даражада уюмдун башка кызматкерлерине да тиешелүү болушу мүмкүн. Демек, жаза чараларын конкреттүү күнөөлүү адамга карата колдонуу жетиштүү эффективдүү эмес, анткени ал кылмыш жасоого шарт түзгөн терс себептерди толугу менен жок кыла албайт, ошондуктан мындай юридикалык жактын кылмыш-жаза жоопкерчилигин кароо талап кылынат. Үчүнчүдөн, көңүл бурууга маанилүү аспект - бул уюмдардын (корпорациялардын) жетекчилери ар кандай объективдүү (же субъективдүү) жагдайлардан улам бири-бирин алмаштыра ала турган фактор бар, бирок юридикалык жактын өзү кала берет. Кыргыз Республикасында 1993-жылдан бери иштеп келе жаткан канадалык «Центера Голд» компаниясынын лидерлери алтын казып алууда (1997-жылдан бери) мыйзам бузууларга жол бергени, анын ичинде олуттуу кыйратуучу көрүнүштөргө, анын ичинде «Давыдов» жана «Лысый» мөңгүлөрү таштандыларды узак мөөнөткө мыйзамсыз сактоонун натыйжасы болгон. Натыйжада, конкреттүү адамдын күнөөсүн аныктоодо кыйынчылыктар келип чыгышы мүмкүн, бул жалпысынан айлана-чөйрөгө жана анын ичинде жер кыртышына келтирилген зыяндын натыйжасында аракетсиздик үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилиги жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын колдонууда кыйынчылыктарды жаратат. Кырдаалды татаалданткан нерсе, мурда келтирилген экологиялык зыян үчүн жоопкерчиликке тартуу талап кылынууда жана көйгөй маселенин бул жагы колдонуудагы мыйзамдар менен жөнгө салынбагандыктан келип чыгууда (себеби, мыйзам чыгаруучу юридикалык жактын институтунан баш тарткандыктан). Демек, кылмыштын бети ачылган учурда өзүнүн милдетин аткарып жаткан жетекчини гана өзүнөн мурунку жетекчилер жасаган жоруктары үчүн жоопкерчиликке тартуу туура болбойт.

Автор, юридикалык жактардын жер мамилелери менен байланышкан, мамлекеттик менчик ээлерине жана жерди пайдалануучуларга олуттуу зыян келтирген көптөгөн аракеттерге катышуусу бул субъекттерге эки максатты көздөгөн кылмыш-укуктук таасирдин механизмдин түзүүнү талап кылат: компенсациялык жана алдын алуу керек

деп эсептейт. Мындай мүмкүнчүлүк кылмыш-укуктук мүнөздөгү башка чаралардын, тактап айтканда, конфискациялоо сыяктуу чаранын институтунун алкагында болот.

Экинчи бап “Изилдөөнүн методу жана методологиясы” бир “Изилдөөнүн объектисин жана предметин аныктоо” деген бөлүмдү.

Изилдөөнүн объектиси болуп кылмыш-укуктук коргоо призмасы аркылуу каралуучу жерге карата өнүгүп жаткан коомдук мамилелердин ар кандай түрлөрү, атап айтканда: жерди жаратылыш объектиси жана жаратылыш ресурсу катары пайдалануу жана коргоо боюнча мамилелер, жер участкакторун менчик укугунун объектилери катары тескөө жөнүндө мамилелер.

Изилдөөнүн предмети болуп теориялык жоболор, экологиялык укук доктриналары, жер чөйрөсүндөгү кылмыштар үчүн юридикалык жоопкерчиликти белгилеген материалдык жана процессуалдык ченемдер, анын ичинде Кыргызстандын жана чет өлкөлүк мыйзамдар, ошондой эле бул ченемдерди колдонуунун соттук жана административдик практикасы саналат.

Изилдөөнүн методологиялык негизи. Изилдөөнүн натыйжалары жана корутундулары илимий таануунун жалпы жана өзгөчө ыкмаларынын негизинде алынган: логикалык, салыштырмалуу укуктук, тарыхый, статистикалык жана социологиялык.

Системалык метод жерди бузуу боюнча кылмыш-жаза-укуктук ченем менен жаратылышты коргоо жана жер мыйзамдарынын ченемдери менен, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин Жалпы бөлүгүнүн ченемдери менен ажырагыс байланышты орнотууда чагылдырылган. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 38-главасынын “Экологиялык коопсуздукка жана жаратылыш чөйрөсүнө каршы кылмыштар” ченемдерин талдоодо формалдуу-юридикалык ыкма колдонулган. Салыштырмалуу укуктук ыкма улуттук кылмыш-жаза мыйзамдарындагы жерди коргоо боюнча ченемдерди КМШнын айрым өлкөлөрүнүн мыйзамдарындагы окшош ченемдер менен салыштыруудан турат. Тарыхый метод экология чөйрөсүндөгү мурда болгон мыйзамдарды, анын ичинде баарынан мурда кылмыштуулукту изилдөөдөн турат. Статистикалык ыкма жерлерди бузуу учурларынын конкреттүү категориялары боюнча статистикалык маалыматтарды изилдөөнү камтыйт. Социологиялык методго анкета, сурамжылоо, интервью жана жерди бузуу үчүн жоопкерчилик боюнча сүйлөшүүлөр кирет. Изилдөөнүн жүрүшүндө биз экология, экономика, кыртыш таануу, социология, экологиялык укук, административдик укук, кылмыш укугу жана башка ар кандай илимий дисциплиналардын туташуусунда болгон бир катар интегративдик методдору колдонулган.

Изилдөөнүн ченемдик негизи. Изилдөөнүн ченемдик негизи болуп Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси, Кыргыз Республикасынын Жер кодекси, Кыргыз Республикасынын

укук бузуулар жөнүндө кодекси, КМШнын бир катар мамлекеттеринин Кылмыш-жаза кодекстери, Кыргыз Республикасынын жерди коргоо жөнүндө мыйзамдары, Кыргыз Республикасынын башка мыйзамдары жана мыйзам алдындагы актылары.

Изилдөөнүн теориялык негизин КМШ өлкөлөрүнүн алдыңкы окумуштууларынын кылмыш-жаза, административдик жана жер укугу жаатындагы эмгектери жана илимий изилдөөлөрүнүн натыйжалары түздү. Диссертациянын үстүндө иштөөдө илимий-практикалык конференциялардын материалдары, мамлекеттик органдардын кызмат адамдарынын баяндамалары, журналдардагы басылмалар, башка илимий басылмалар, ошондой эле Интернеттин электрондук ресурстары, “Токтом” жана “Гарант” автоматташтырылган маалыматтык системалары кеңири колдонулган.

Белгилей кетсек, экологиялык кылмыштар темасы бир нече жолу изилденген, бирок бул изилдөө Кыргыз Республикасында жерди кылмыш-жаза-укуктук коргоо көйгөйлөрүн деталдуу изилдөөгө, ошондой эле КР КЖКнин бул чөйрөсүндөгү кылмыш курамдарын деталдуу талдоо жүргүзүү аракетинин бири болуп саналат. Кыргыз Республикасында жерлерди кылмыш-жаза-укуктук жактан коргоонун жетишсиздиги аныкталган. Мыйзамдарды өркүндөтүү жана аны колдонуу боюнча конкреттүү сунуштар сунуштар киргизилүүдө. Бул жаатта КР Кылмыш-жаза кодексинде каралган бир катар кылмыш курамынын жаңы редакциясы сунушталууда.

Үчүнчү бап “Жердин кылмыш-жаза-укуктук коргоосун жакшыртуунун жолдору жана көйгөйлөрү” деп аталып, үч бөлүмдөн турат. ***Биринчи бөлүм “Жер мамилелерин кылмыш-жаза-укуктук коргоонун өзгөчөлүктөрү жана азыркы шарттарда анын натыйжалуулугунун критерийлери”, экинчи бөлүм “Жерди бузуу кылмыш курамынын кылмыш-жаза-укуктук талдоосу”, үчүнчү бөлүм “Жер мамилелерин кылмыш-жаза-укуктук жактан коргоону жакшыртуунун негизги багыттары”.***

Жүргүзүлгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй: а) жерлердин категориясынын так эместиги жер мамилелерин укуктук коргоо жана аны укуктук жөнгө салуу багыттарын белгилөөдө бул түшүнүктүн өзгөчө маанисин эске алууну талап кылат; б) жазык-укуктук көз караштан алганда жердин наркы төмөнкүдөй ыкмалар менен аныкталат: - кылмыштын предмети катары каралат: - укукка каршы жосун жасалган жер болуп саналат; - айрым учурларда жердин касиеттери аны кылмыштуу жосун жасоонун каражаты катары пайдаланууну аныктайт; - айрым түрдөгү жана категориядагы жерлерде мыйзамсыз жосундарды жасоодо алар айрым экологиялык кылмыштарда квалификациялык белгинин маанисине ээ болушу мүмкүн; в) Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин кылмыш-жаза-укуктук ченемдеринин мазмуну жер мамилелерин кылмыш-жаза-укуктук жактан коргоо төмөнкүдөй чөйрөлөрдө

маанилүүлүгүн эске алуу менен жүзөгө ашырылат деп айтууга мүмкүндүк берет: табигый объект жана жаратылыш ресурсу; мүлктүк укук объектиси; мамлекеттик жана муниципалдык башкаруунун объекти; аймактык негизи. Мында кылмыш-жаза-укуктук жөнгө салуунун объектиси катары жер мамилелери жөнүндө коргоо түрүндөгү мамилелерге карата гана айтуу керек. Жөнгө салуучу жер мамилелеринин мазмунуна карабастан алар кылмыш-жаза-укуктук коргоо объектилери болуп саналат.

Ар кандай булактарды талдоо кылмыш-жаза укугунун теориясында объекттин эки негизги түшүнүгү бар деген авторго тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Бир жагынан кылмыштуу кол салуу объектиси катары каралса, бир жагынан кылмыш-жаза-укуктук коргоо объектиси катары каралат. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде биз изилдеп жаткан аймакта бүтүндөй айлана-чөйрө, кылмыштуу кол салуу объектисине келсек, бул жерде бири-бири менен байланышкан жана өз ара көз каранды системаны эске алуу керек, атап айтканда: 1) жалпы, 2) түрдүү, 3) түздөн-түз объект. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамдары тарабынан коргоого алынууга тийиш болгон коомдук мамилелердин жыйындысы кылмыш-жаза кол салуусунун жалпы объектиси деп атоого болот. Жалпы объекттин бир бөлүгү катары түрдүү объект коомдук мамилелердин өзүнчө подсистемасы болуп саналат, бул аларды кылмыш-жаза-укуктук коргоонун башка объектилеринен айырмалоого мүмкүндүк берет. Жер чөйрөсүндө бул бир тектүү баалуулуктар менен байланышкан мамилелер, атап айтканда, коомдук коопсуздук. Түздөн-түз объекти болуп конкреттүү кылмыштуу кол салуу менен зыянга учураган коомдук мамилелер, тактап айтканда, жерди пайдалануу тартибин кылмыш-жаза мыйзамдары менен коргоо чөйрөсүндө орун алган коомдук мамилелер саналат. Жердин уулануусуна, булганышына байланыштуу бул көрүнүштөрдү кылмыштын объективдүү тарабынын ажырагыс бөлүгү катары кароого болот: биринчиден, жердин абалына таасир этүүчү *процесс* катары; экинчиден, кылмыштуу кол салуунун натыйжасында; үчүнчүдөн, жерге (өзүнчө табигый компонент катары) жана кыйыр түрдө (жер казынасы, суу, атмосфералык аба аркылуу), бүтүндөй айлана-чөйрөгө келтирилген зыянда чагылдырылган терс таасирдин *кесепеттери*.

Адабиятта бар чечмелөөлөрдү талдоонун негизинде, автор жерди бузуу объектисин аныктоонун үч ыкмасын аныктоого мүмкүндүк берерин белгилеген. *Биринчиден*, кылмыш-жаза-укуктук коргоо чөйрөсүнө жерди пайдалануу боюнча гана мамилелер кирет. *Экинчиден*, жерди сарамжалдуу пайдаланууда аны эксплуатациялоодо коргоо да каралган деген позиция негизделген. *Үчүнчүдөн*, жерди бузуу объектиси чарбалык иш процессинде жерди коргоо боюнча гана мамилелер катары аныкталат.

КР КЖКнин 306 беренесин экологиялык кылмыштардын башка курамдары менен салыштырганда, жерди бузуу жалпы жана өзгөчө ченемдик мүнөздө болушу мүмкүн экенин белгилейбиз. Бардык учурларда «атаандашуучу» ченемдерди айырмалоонун негизги критерийлери болуп объект жана предмет,

айрым учурларда – кылмыш жасоо ыкмасы жана кылмыштын субъектинин мүнөзү саналат.

Юридикалык жактарга колдонулушу мүмкүн болгон жаза чаралары жөнүндө. Албетте, бул жерде жазанын бардык салттуу түрлөрү жөнүндө сөз кылууга болбойт, алардын айрымдарын юридикалык жактарга колдонууга болбойт. Бул учурда биз мүлктүк санкциялар (айыппул, мүлктү конфискациялоо), ошондой эле юридикалык жактын иштешине байланыштуу жаза жөнүндө сөз кылууга болот деп эсептейбиз. (1. Юридикалык жактын укуктарын чектөө: иштин айрым түрлөрүн жүргүзүү; өтүп жаткан тендерлерге жана аукциондорго катышууга; субсидияларды, кредиттерди алуу укугунан ажыратуу, салыктык жеңилдиктер; өндүрүмдөрүн же кызматтарын жарнамалоого тыюу салуу; 2. юридикалык жакты жоюу же лицензияны жокко чыгаруу. Мисалы, юридикалык жак тарабынан жерди бузуу учурунда кен жатака ээлик кылуу укугунан ажыратуу менен айып салуу же мамлекетке келтирилген зыяндын ордун толтуруу милдетин жүктөө сыяктуу чаралар колдонулушу керек. Мындай мамиле, биздин оюбузча, абдан негиздүү, анткени Кыргыз Республикасында алтын казып алуу учурунда жер кыртышынын химиялык заттар менен булганышын кошкондо айлана-чөйрөгө эбегейсиз зор зыян келтирген кылмыштуу аракеттерди жасагандыгы үчүн бул юридикалык жак үчүн мүлктүк кылмыш-жаза-укуктук санкцияларды белгилөө эң эффективдүү жазага айланат. Анткени, күнөөлүү юридикалык жактан өндүрүлүп алынуучу финансылык каражаттар булганган жерлерди калыбына келтирүүгө, аларды консервациялоо боюнча иш-чараларды жүргүзүүгө, көлгө химиялык заттардын, анын ичинде башка калк пайдаланган суу булактарына кирүүсүн болтурбоо боюнча иш-чараларды жүргүзүүгө каражат болуп кызмат кылат; алардын андан ары булганышын жоюу, ошондой эле булгануунун деңгээлин аныктоо жана терс процесстерге каршы аракеттенүү менен байланышкан эффективдүүлүктү жогорулатуу чараларды көрүү боюнча бир катар эксперттик изилдөөлөрдү жана лабораториялык анализдерди жүргүзүү үчүн пайдалнылат.

Кылмыш-жаза мыйзамдарын өркүндөтүү көйгөйү жер мамилелерине кол салган кылмыштардын жазага тартылышын тереңирээк кароону талап кылат. Жерди пайдалануу жана коргоо жаатындагы кылмыштар үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилиги жетишсиз жана алардын коомдук коркунучу менен шайкеш келбей тургандыгын белгилей кетүү керек, ошондуктан КР КЖКнин ушул категориядагы кылмыштар үчүн жоопкерчиликти караган беренелеринин санкциялары аларды күчөтүү жагында кайра каралып, кылмыш-жаза жоопкерчилигин негизсиз ашыкча жогорулатууга жол берилбеши керек. Ушуну менен катар жер мамилелерин жазык-укуктук коргоону өркүндөтүү, анын ичинде укук коргоо багытында да жүргүзүлүүгө тийиш, анткени жер чөйрөсүндөгү кылмыштарды ачууда жана тергөөдө укук коргоо органдарынын ишинин начардыгы мыйзамдык жактан гана эмес, ошондой эле практикалык иштин

кемчиликтеринен. Мыйзам чыгаруучу тарабынан сунушталган каражаттардын арсеналы жетишээрликтей көрүнсө да, контролдоочу жана укук коргоо органдарынын кызматкерлери өздөрүнүн аракетсиздигин укук-ченемдик базанын жеткилең эместиги менен гана негиздеп, ыңгайлуу позицияны карманышат.

Потенциалдуу булганган кыртыш жөнүндө ар тараптуу маалыматтын ишенимдүүлүгү чарбалык иштерди пландаштырууда да, аларды жөнгө салууда да адекваттуу чечимдерди кабыл алуу үчүн зарыл шарт болуп саналат. Ошону менен бирге маалыматтык системаны түзүү кыртыштын булганышы боюнча маалыматтарды системалуу жана иреттүү эсепке алууну камтыйт. Ишенимдүү маалымат бир катар негизги максаттарга жетүү үчүн кызмат кыла алат, атап айтканда: 1) ден соолукка жана айлана-чөйрөгө потенциалдуу терс таасирлерди аныктоо жана баалоо; 2) мамлекеттик ишмердүүлүктүн артыкчылыктуу багыттарын, анын ичинде укук коргоо органдарын аныктоо; 3) компетенттүү органдар тарабынан жерди максаттуу пайдаланууну пландаштыруу, анын ичинде конкреттүү максаттар үчүн жарактуу болушу мүмкүн болгон аймактарды аныктоо жана чарбалык иштин ар кандай аспектилерин эске алуу менен жерди зоналаштыруу; 4) кыртыштын абалын жакшыртуу боюнча натыйжалуу чараларды иштеп чыгуу; 5) адистер тарабынан жерди жана мүлктү баалоону жүргүзүү; б) иштин ушул чөйрөсү үчүн жоопкерчиликти баалоо. Маалыматтык системаны иштеп чыгууда төмөнкү маалыматтарды берүү зарыл экенин эстен чыгарбоо керек: *биринчиден*, жердин так жана бирдиктүү мүнөздөлүшү; *экинчиден*, геологиялык түзүлүш, кыртыштын түрү, гидрогеологиялык жана гидрологиялык маалыматтар; *үчүнчүдөн*, жер участогун же аймакты мурда пайдалангандыгы, анын ичинде алар боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жана мелиорация иштеринин натыйжалары жөнүндө маалыматтар; *төртүнчүдөн*, шектүү булганууну жана анын айлана-чөйрө жана адамдар үчүн потенциалдуу кесепеттерин аныктоо; *бешинчиден*, бул чөйрө үчүн зыяндуу кесепеттерди жоюу же болтурбоо боюнча зыянсыздандыруу, пайдалануу жана башка зарыл аракеттер боюнча сунуштар. Колдо болгон маалыматтын негизинде компьютердик географиялык маалыматтар банкын түзүүгө болот, анда чогултулган маалымат контролдоонууга жана кошумча маалыматтарды киргизүүнү эске алуу менен кайра каралууга тийиш. Аны пайдалануу боюнча оптималдуу чечим кабыл алуу үчүн аймактын булгануу даражасына баа берүү зарыл.

Талдоо көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин ченемдеринде камтылган кылмыш-жаза-укуктук потенциал көп учурларда ишке ашыруунун практикалык формаларына ээ эмес, бул жер мамилелери боюнча кылмыш-жаза-укуктук таасир механизминин салыштырмалуу “алсыздыгын” ырастоого негиз берет. Ошону менен бирге жер мамилелерин кылмыш-жаза-укуктук жактан коргоонун жетишсиз натыйжалуулугунун себеби, кылмыш-жаза мыйзамдарынын сапаттык кемчиликтеринде. Кылмыш-жаза-укуктук ченемдердин сапаттык деңгээлин жогорулатуу КР КЖКнин ченемдерин укуктук техниканын талаптарына ылайыкташтырууну камтыйт. Белгилеп кетсек, жер мамилелерин кылмыш-жаза-

укуктук коргоонун натыйжалуулугу белгилүү бир деңгээлде жана субъективдүү фактордун таасири астында, анын ичинде калктын олуттуу бөлүгүнүн укуктук аң-сезиминин төмөн деңгээли, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин нормаларын иш жүзүндө колдонгон көптөгөн укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин кесипкөйлүгү.

Корутундуу. Изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот:

1. Экологиялык кылмыштарды, ошондой эле жалпысынан башка актыларды классификациялоо катуу жөнгө салынган универсалдуу мүнөзгө ээ боло албайт, ошондуктан окумуштуулар тарабынан сунушталган дифференциациянын варианттары, биздин оюбузча, биринчи кезекте алардын максаттарына жетүү үчүн багытталган, тактап айтканда, жазык мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча. Жогорудагы ыкмалардын негизинде биз экологиялык кылмыштарды классификациялоо боюнча өз көз карашыбызды көрсөтүүнү мүмкүн деп эсептейбиз:

I топ - объективдүү жагына жараша: 1. Айлана-чөйрөнү коргоонун мыйзамдарында белгиленген эрежелерин бузуудан турган экологиялык кылмыштар.

КР КЖКнин 298- беренеси- Иштерди жүргүзүүдө айлана-чөйрөнү коргоо эрежелерин бузуу.

КР КЖКнин 299-беренеси - Экологиялык коркунучтуу заттарды жана калдыктарды урунуу эрежелерин бузуу

КР КЖКнин 300 – беренеси - Биологиялык агенттерди же токсиндерди колдонууда коопсуздук эрежелерин бузуу

КР КЖКнин 301-беренеси - Ветеринардык эрежелерди бузуу

КР КЖКнин 307-беренеси - Жер казынасын коргоо жана пайдалануу эрежелерин бузуу

КР КЖКнин 309-беренеси - Балык запастарын коргоо эрежелерин бузуу

КР КЖКнин 309¹ - беренеси(сунушталган жаңы курам) - Өзгөчө корголуучу жаратылыш аймактарынын жана жаратылыш объекттеринин режимин бузуу;

2. Жаратылыш ресурстарын мыйзамсыз казып алуу менен байланышкан экологиялык кылмыштар, же:

КР КЖКнин 303- беренеси - Дарактарды жана бадалдарды мыйзамсыз кыюу.

КР КЖКнин 310- беренеси- Балыкты, же болбосо суу жаныбарларын мыйзамсыз уулоо жана олжолоо.

3. Жаратылыш чөйрөсүн начарлатуучу кылмыштуу жосундар менен байланышкан экологиялык кылмыштар:

КР КЖКнин 304- беренеси - Сууларды булгоо

КР КЖКнин 305- беренеси - Атмосфераны булгоо

Ошондой эле сунушталган беренелер:

1. КР КЖКнин 310¹ беренеси – Экологиялык укук бузуулардын кесепеттерин жоюу боюнча чараларды көрбөгөндүк.

2. КР КЖКнин 310² – беренеси - Жаратылыш чөйрөсүнө жана табигый-антропологиялык объекттерге коркунуч туудурган жагдайлар жөнүндө маалыматтарды жашыруу жана бурмалоо.

3. КР КЖКнин 307¹ – беренеси - Жер казынасын өз алдынча пайдалануу

4. Жаратылыш чөйрөсүнүн айрым объектилерин жок кылуу менен байланышкан экологиялык кылмыштар:

КР КЖКнин 302- беренеси - Токойду жок кылуу же бүлүнтүү.

КР КЖКнин 308- беренеси - Жаныбарларды жана өсүмдүктөрдү жок кылуу.

КР КЖКнин 409- беренеси - Экоцид

II топ - Күнөөлүү адамга карата жасалган жазык-укуктук жаза чараларынын өзгөчөлүктөрүнө жана жасалган экологиялык кылмыштардын субъекттеринин түрлөрүнө жараша:

1. Юридикалык жак

2. Жеке жак: а) кызмат адамы же кызмат адамынын функционалдык милдеттерин аткаруу жүктөлгөн кызматкер тарабынан жасалганда; б) жарандар тарабынан кызматтык абалынан пайдаланбастан же бейбаштык максатта жасалганда;

Үчүнчү топ - таза экологиялык топко кирбеген, бирок кылмыштуу аракеттердин натыйжасында жаратылыш чөйрөсүнө олуттуу зыян келтириши мүмкүн болгон аралаш кылмыштар.

КР КЖКнин 272- беренеси - Тоо-кен, курулуш же башка жумуштардын коопсуздук эрежелерин бузуу.

КР КЖКнин 295- беренеси - Санитардык-эпидемиологиялык эрежелерди бузуу.

2. Экологиялык кылмыштын белгилерин эки деңгээлге бөлүү керек: 1) жалпы, 2) өзгөчө (экологиялык тазалык призмасы аркылуу өзгөчө). Өзгөчөлүктөрдүн биринчи тобу төмөнкү компоненттерди камтыйт: 1. экологиялык кылмыштардын коомдук коркунучу, мында анын сандык баасы анын даражасында көрсөтүлөт, ал эми мыйзамдык контекстте бул санкцияларда чагылдырылат (кылмыштуу жосундар үчүн жоопкерчиликти мазмунунда), анын мазмуну төмөнкүлөрдү камтууга тийиш: а) түрдүү коомдук мамилелерге көп өлчөмдүү таасири; б) мындай аракеттердин натыйжасында келтирилген зыянын маанисин, көлөмүн жана өлчөмүн; в) таралышы жана келечекте алардын кеңейүү тенденциялары; г) тиешелүү актыны жасоонун натыйжасында айлана-чөйрөгө зыян келтирүү ыктымалдыгынын даражасы; 2. экологиялык кылмыштар үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилигин караган Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин ченемдеринин диспозициясы жалпы мүнөзгө ээ болгондуктан, иштин бул категориясында татаал болуп саналган укукка каршылык; 3. Күнөөлүүлүк, татаалдык чөйрөдөгү көптөгөн экологиялык мамилелердин

татаалдыгын жана ортомчулугун ишке ашыруунун фонунда субъектин жасаган ишинин кесепеттерин реалдуу түшүнүүсүн эске алуу менен гана адамдын күнөөлүүлүгүнүн даражасын объективдүү баалоого боло тургандыгында (б.а. Экологиялык кылмышты жасоодо күнөөлүү адам ар кандай аракеттерди жасашы мүмкүн, бирок алардын Кылмыш-жаза кодексинин өзгөчө бөлүгүнүн ченемдеринде каралган жана коркунучтуу кесепеттерге алып келген же алардын коркунучун жараткан аракеттери гана жазык-укуктук мааниге ээ; 4. жазалануучулук, бул кылмыш жазалануучу аракеттердин бардык түрлөрүнө мүнөздүү мүнөздөмө. Экинчи топ төмөнкү өзгөчө, мүнөздөмөлөрдү камтыйт: 1. экологиялык кылмыштарга таандык кылуу төмөнкүлөр менен байланышкан: а) адамдын айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсүнүн социалдык жана табигый мыйзамдары; б) коом тарабынан керектөөнүн жана өндүрүштүн масштабын чагылдырат; в) илим менен техниканын өнүгүү деңгээлин аныктайт жана антропогендик таасирдин ар кандай түрлөрүнүн механизмдерин жана кесепеттерин илимий түшүнүү деңгээлинен көз каранды; 2. Экологиялык кылмыштын өзгөчө аныктоочу белгилери: а) мыйзамдарда түздөн-түз бекитилген айлана-чөйрөнү жана анын компоненттерин пайдаланууга же аларга таасир этүүгө басым жасоо; б) адамдын жашоосуна же башка коомдук баалуулукка (рухий, маданий ж.б.) зарыл болгон жаратылыш чөйрөсүнүн объектилерин жана анын элементтерин өнүктүрүү менен байланышкан; в) адамдын Конституцияда каралган жагымдуу жаратылыш чөйрөсүнө укуктарын бузуу, ошондой эле айлана-чөйрөнүн сапатынын же айрым параметрлеринин абалынын өзгөрүшүнө байланыштуу коомдук айыпталган аракеттер; г) жаратылышты коргоо ченемдерди бузуу менен байланышкан аракеттер, анын натыйжасында айлана-чөйрөгө олуттуу зыян келтирилген же ага терс таасирин тийгизген; д) ар кандай деңгээлдеги мыйзамдар менен жөнгө салынган, ошондой эле адам ишинин ар кандай түрлөрүнө жана чөйрөлөрүнө жайылган татаал кылмыш аракеттер билдирет. Экологиялык кылмыштар, талдоо көрсөткөндөй, негизинен мыйзам чыгаруучунун эркинен, укуктук маданияттын жана укуктук технологиянын өнүгүү деңгээлинен көз каранды.

3. Изилденген «жерди бузуу» түшүнүгү укук тармактарынын бүтүндөй чөйрөсү менен байланышкан, ошондуктан дисциплина аралык мүнөзгө ээ, бул бир катар укуктук маселелерди чечүүнү талап кылат. Бир жагынан жерди бузуу төмөнкүлөрдүн натыйжаса болуп калашы мүмкүн: 1) эсепке алынбаган объектилердин бар болушу: жерди, ошондой эле башка кыймылсыз мүлктү өзүм билемдик менен ээлеп алуунун натыйжасында болгон өзүм билемдик менен салынган курулуштар жана жер участкатору; 2) мамлекеттик эсептин бирдиктүү тутумунун жоктугу; 3) укук белгилөөчү документтери жок жер

участокторун пайдалануу. Экинчи жагынан, жерди бузуу жерди жана ага болгон укуктарды басып алуу менен байланышкан ар кандай кылмыштуу схемалардын кесепети болушу мүмкүн, атап айтканда: 1) жер участогун сатуу боюнча конкурстарды мыйзамсыз уюштуруу жана өткөрүү; 2) жер участогунун укуктук режимин мыйзамсыз өзгөртүү; 3) жерди ижаралоо укуктарын мыйзамсыз сатуу; 4) псевдо-кыймылсыз мүлккө жер участогун каттоо; 5) ченемдик укуктук актыларда каралган учурларда жер участогун сатуу боюнча конкурстарды өткөрбөө. Ушуга байланыштуу илимий чөйрөдөгү ишмердүүлүктүн негизги багыттары болуп төмөнкүлөр саналат: *биринчиден*, бирдиктүү эсеп системасын киргизүү, б.а. булганган жерлерди инвентаризациялоону жүргүзүү, аны пайдалануунун максатына ошондой эле булганган аймак менен байланышкан тобокелдикти эске алуу менен; *экинчиден*, бул чөйрөдө жүргүзүлүп жаткан иш-чараларды камтыган, ошондой эле жер тармагында пайда болгон көйгөйлөр жөнүндө калкка өз убагында жана ишенимдүү маалымат берүү максатында жердин булганышына байланыштуу мамлекеттик сайтты түзүү; *үчүнчүдөн*, булганган аймактардын тиешелүү реестрлерин түзүү, анда төмөнкүлөр көрсөтүлөт: а) жерди булгаган булактар; б) иши жердин булганышына алып келген же алып келиши мүмкүн болгон ишканалардын тизмеси; в) өз ишин рационалдуу жүргүзгөн ишканалар; г) жерди "дарылоону" же алдын алуу иш-чараларын жүргүзүүнү талап кылган өнөр жай зоналары же аймактын аймагы; д) айыл чарба же өнөр жай иштеринин натыйжасында кыртыштын мурунку булганышын аныктоо үчүн анын абалын изилдөөнү талап кылган жердин аймактары. *Төртүнчүдөн*, Кыргыз Республикасынын шаар куруу (мында айлана-чөйрө жана жаратылыштын суу агымы, өсүмдүктөр, кыртыштын асылдуулугу ж.б. сыяктуу объекттер көп бузулат) чөйрөсүндөгү мыйзамдарын деңгээлин жогорулатуу.

4. Кыргыз Республикасында юридикалык жактардын жазык жоопкерчилигин киргизүүгө түрткү болгон негизги себептер болуп төмөнкүлөр саналат: *биринчиден*, акыркы 15-20 жыл ичинде Кыргыз Республикасындагы социалдык-экономикалык кайра түзүүлөр юридикалык жактардын ролу кыйла жогорулагандыгын эске алуу зарыл. Муну менен катар юридикалык жактардын кылмыштуулугу деп аталган кылмыштуулуктун жаңы категориясы түзүлдү. Кылмыштын бул түрү мамлекеттин экономикалык коопсуздугунун фундаменталдык негиздерине дестабилдештирүүчү таасирин тийгизет, ошондой эле коомдо кылмыштуулуктун өсүшүнө өбөлгө түзүп, төмөнкүдөй социалдык көрүнүштөрдү пайда кылат: юридикалык жактардын кызыкчылыгында коррупция, уюшкан кылмыштуулук, экологиялык кылмыштуулук, терроризмди жана экстремизмди каржылоо жана башка. Демек, юридикалык жактардын кылмыш-жаза жоопкерчилигинин көйгөйлөрү мамлекеттин юридикалык коомчулугунун көңүл борборунда болууда.

Экинчиден, Кыргыз Республикасында экологиялык кылмыштар үчүн юридикалык жактардын кылмыш-жаза жоопкерчилигинин көйгөйлөрү өзгөчө актуалдуу болуп саналат, анткени юридикалык жактар тарабынан өлкөнүн экологиясына орду толгус зыян келтирүүчү укук бузуулардын саны жана коомдук коркунучунун деңгээли өстү. Ошондуктан, азыркы кырдаал, юридикалык жактардын кылмыш-жаза жоопкерчилигин киргизүү максатында Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексин кайра карап чыгууну талап кылууда, анткени юридикалык жактарга карата экологиялык кылмыштар үчүн зыяндын ордун толтуруу чараларын колдонууга мүмкүн болот. *Үчүнчүдөн*, кылмыш-жаза жоопкерчилиги коомдук коркунучка баа берүүнүн башка деңгээлин гана эмес, ошондой эле юридикалык жактын жарандык-укуктук жоопкерчилигин жүктөө мүмкүн эместиги менен байланышкан маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет (мисалы, суу объектилеринин, кыртыштын булганышы, абага зыяндуу заттардын чыгышынан токойлордун кургашы, жаратылыш чөйрөсүнүн өзгөрүшүнө, экологиялык кырсыкка алып келиши мүмкүн). *Төртүнчүдөн*, экологиялык кылмыштар үчүн юридикалык жактардын кылмыш-жаза жоопкерчилигин белгилөө, жеке жактарды кылмыштуу байытуу максатында жаратылыш ресурстарын мыйзамсыз жана зыяндуу пайдалануудан коомду жана мамлекетти коргоонун укуктук механизм түзүүгө өбөлгө түзөт.

5. Өнөр жай өндүрүшүнүн, зыяндуу заттарды чыгаруунун жана төгүүнүн натыйжасында ошондой эле ташталган заттар же жайгаштырылган калдыктар кооптуу химиялык же биологиялык заттардын классына кирбеген учурларда жердин бузулушу же булганышы, КР КЖКнин 306-беренесинде каралган кылмыштын белгилерине дал келбейт деген пикирге кошулабыз. Жосун менен кесепеттин ортосундагы себептик байланышка келсек, ал ошондой эле тиешелүү экологиялык өзгөчөлүктөрдү көрсөтүүчү кош мүнөзгө ээ, бир жагынан ден соолукка жана айлана-чөйрөгө зыян келтирүү менен чагылдырылган кесепеттер жердин булганышы, уулануусу же башка зыяны менен себептик байланышта болушу керек, экинчи жагынан, чарбалык же башка иштин натыйжасында жер семирткичтер, өсүмдүктөрдүн өсүшүн стимуляторлору, уулуу химикаттар жана башка коркунучтуу химиялык же биологиялык заттар менен иштөө эрежелерин бузуу менен жерге зыян келтирүүнүн ортосунда себептик байланыш белгиленет.

6. Ар кандай булактардын мазмунун талдоо жер буузуунун негизги түрлөрү кийинкилерди камтыйт: 1) булгануу, 2) уулануу; 3) араздашуу, 4) кунарсыздануу, 5) деграляциялануу; 6) тыгыздалуу; 7) таштанды салуу, 8) кыртыштын түшүмдүү катмарын бузуу (жарым-жартылай же толук); 9) шорлонуу; 10) саз басуу; 11) суу ташкыны; 12) кургатуу, 13) чөлгө айлануу, 14) кыртыштын бактериялык, мите жана инфекциялык оорулардын козгогучтары менен булгануусу, 15) аймактарды пломбалоо.

7. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамдарынын юридикалык жана техникалык талаптардын көз карашынан алганда көйгөйлүү аспектилер

жер мамилелерин жазык-укуктук жактан коргоонун жетишсиз натыйжалуулугунун себеби болуп саналат, атап айтканда: а) укук коргоо органдарынын жана соттун ишин татаалданткан өтө көп сандагы негизсиз баалоо белгилеринин болушу; б) терминологиялык карама-каршылык жана ашыкчалык, же тескерисинче, мыйзамдык чечмелөөнү талап кылган укуктук категориялар үчүн аныктамалардын жоктугу; в) мыйзамдарда татаал жана ошол эле учурда юридикалык (укуктук) талап болбогон түзүлүштөрдү колдонуу; г) мыйзамдын ченемдерин, ошондой эле укукка каршы жосундарды квалификациялоону татаалдаштырган айрым кылмыш-жаза-укуктук ченемдерди көрсөтүүдө логиканы бузуу; д) кылмыш-жаза мыйзамдарынын айрым ченемдеринин, ошондой эле каралып жаткан чөйрөнү жөнгө салуучу башка ченемдик актылардын өз ара карама-каршылыктарынын болушу.

8. Юридикалык жактын институтун киргизүү зарылчылыгы жана аларды чечүүнү талап кылган көйгөйлөр жөнүндө изилдөөдө келтирилген жүйөлөрдүн негизинде биз юридикалык жактар тарабынан жасалган кылмыштардын өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болушу керек деп эсептейбиз: а) аны кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу үчүн мындай жосундар, эгерде алар Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде каралган болсо, юридикалык жак тарабынан жасалууга тийиш; б) юридикалык жактардын кылмыш-жаза жоопкерчилиги иштин белгилүү бир категориясы боюнча гана каралууга тийиш; в) юридикалык жактын криминалдык жосуну менен келтирилген зыяндын ортосунда себептик байланыш аныкталганда гана кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылышы керек; г) юридикалык жактарга мүлктүк санкциялар, ошондой эле юридикалык жактын иштешине тиешелүү чаралар гана колдонулушу керек. Биз сунуштап жаткан чаралар юридикалык жактар тарабынан жасалган экологиялык кылмыштар менен күрөшүүдө эффективдүү болот деп ишенебиз.

Список статей, опубликованных по теме диссертации:

1. Пирматова, А.А. [Опыт стран дальнего зарубежья в борьбе с преступными посягательствами на землю](#) / А.А. Пирматова // [Право и государство: теория и практика](#). 2021. № 5 (197). С. 119-122.
2. Пирматова, А.А. К вопросу о дифференциации "экологического терроризма" и "экологического активизма" / А.А. Пирматова // [Право и государство: теория и практика](#). 2021. № 6 (198). С. 83-86.
3. Пирматова, А.А. [Кыргыз Республикасындагы жер боюнча талаштарды чечүү](#) / А.А. Пирматова // [Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана](#). 2021. № 6. С. 118-121.

Резюме

диссертационного исследования Пирматовой Айпери Абдимиталиповны «Уголовно – правовая охрана земли в Кыргызской Республике» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право

Ключевые слова: охраны земли, экологические преступления, порча земли, уголовная ответственность, криминологическая характеристика, земельные отношения, совершенствование законодательства, норма

Объектом исследования являются рассматриваемые через призму уголовно-правовой охраны различные виды общественных отношений, складывающихся по поводу земли, в частности: отношения по использованию и охране земли как природного объекта и природного ресурса, отношения по распоряжению земельными участками как объектами имущественных прав.

Предметом исследования являются теоретические положения, доктрины экологического права, материальные и процессуальные нормы, устанавливающие юридическую ответственность за преступления в земельной сфере, в том числе кыргызского и зарубежного законодательства, а также судебная и административная практика применения данных норм.

Целью является определения современного состояния уголовно-правовой охраны земельных отношений, выявление проблемных аспектов в данной сфере и выработка на основе этого рекомендаций и предложений по совершенствованию правовых норм, связанных с обеспечением и усилением уголовно-правовой охраны в земельной сфере.

Методы исследования и аппаратура. Результаты и выводы исследования получены на основе общих и частных методов научного познания: логического, сравнительно-правового, исторического, статистического и социологического.

Полученные результаты и их новизна заключается в том, что диссертация представляет собой первое системное комплексное исследование, направленное на усиление уголовно-правовой охраны земельной сферы в контексте нового УК КР. Полученные новые результаты исследования основаны на необходимости обновления и совершенствования концепции экологического законодательства, переосмысления земельных отношений, положений нового уголовного законодательства с учетом накопленного опыта и новых тенденций, и факторов, указывающих негативное влияние на повышение эффективности их охранительного потенциала. Кроме того, научная новизна исследования определяется глубиной исследования теоретических и практических проблем и получением основных результатов исследования

Рекомендации по использованию. Сформулированные в работе выводы и предложения могут быть применены в практической деятельности работников правоохранительных органов, суда и прокуратуры при квалификации и рассмотрении дел данной категории.

Область применения. Теоретические положения, рекомендации и выводы изложенные в диссертации могут быть использованы в следственно-судебной практике, в учебном процессе при изучении курсов по уголовному праву и криминологии.

